

О. В. Боряк

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

ПІДГОТОВКА ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ДО РОБОТИ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Статтю присвячено проблемі підготовки та підвищення кваліфікації фахівців до роботи з розвитку мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями (легким та помірним ступенем розумової відсталості) молодшого шкільного віку.

У статті зазначається, що аналіз сучасного стану здійснення прикладної корекційно-розвивальної роботи з розвитку мовлення (діагностики, розвитку, формування та корекції мовленнєвої діяльності) молодших школярів із інтелектуальними порушеннями засвідчив існування певного кола проблем; наявність суттєвих протиріч щодо використання відповідної логопедичної термінології, відсутності відповідного програмово-методичного забезпечення процесу формування та корекції мовленнєвої діяльності в учнів СЗЗО.

Це зумовлює необхідність здійснення аналізу актуального стану підготовки та підвищення кваліфікації фахівців до роботи з розвитку мовлення дітей із інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку.

Вивчення відповідної документації підтвердило необхідність введення в навчальні плани циклу вибіркових дисциплін професійно-практичної підготовки майбутніх психокорекційних педагогів та логопедів відповідної дисципліни (ми пропонуємо – «Спеціальна методика розвитку мовлення») чи включення окремих її модулів (розділів) до інших споріднених дисциплін.

Аналіз навчальної документації засвідчив існування проблеми цілеспрямованої підготовки фахівців до роботи з розвитку мовлення з дітьми з інтелектуальними порушеннями як в спеціальних закладах загальної середньої освіти (школах, школах-інтернатах), так і в закладах з інклюзивною/інтегрованою формою навчання.

Реальні шляхи вирішення цієї проблеми ми вбачаємо у введенні в навчальні плани циклу вибіркових дисциплін (спеціальних методик) професійно-практичної підготовки майбутніх психокорекційних педагогів, логопедів спеціальної навчальної дисципліни (за нашою пропозицією – «Спеціальна методика розвитку мовлення») або включення окремих її розділів до інших споріднених дисциплін. Альтернативою є організація студентської проблемної групи за цим напрямом.

Ключові слова: спеціальні заклади загальної середньої освіти, діти із інтелектуальними порушеннями, розвиток мовлення, фахівці-дефектологи, вчителя-логопеди, педагогічні кадри.

Постановка проблеми. Реформування змісту спеціальної освіти в Україні, включення дітей із особливими освітніми потребами в заклади загальної дошкільної і середньої освіти загострило проблему підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у цій галузі. На сучасному етапі розвитку освіти в умовах створення новітнього інклюзивного освітнього простору постала проблема підготовки кадрів нової формації, водночас залишається актуальною проблема удосконалення підготовки фахівців – дефектологів.

Відповідно до Закону України «Про освіту» особа з особливими освітніми потребами (ООП) – це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту [3]. Відповідно до ст. 20, п. 3 до осіб з особливими освітніми потре-

бами належать особи з порушеннями фізичного, психічного, інтелектуального розвитку й сенсорними порушеннями [3]. Саме ця категорія осіб зі спеціальних закладів освіти поступово включається до закладів загальної освіти (дошкільних, шкільних).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушення мовлення серед осіб з ООП є достатньо поширеним і різноманітним явищем. Діти з інтелектуальними порушеннями (ДІП), а саме з легким та помірним ступенем розумової відсталості, не є виключенням.

Специфіка порушень мовленнєвої діяльності у зазначеній категорії дітей визначається насамперед особливостями вищої нервової діяльності та психічного розвитку, до яких належать: слабкість замикальної функції кори головного мозку, слаб-

кість процесів внутрішнього гальмування, інертність нервових процесів, порушення взаємодії першої та другої сигнальних систем.

У дітей із інтелектуальними порушеннями знижена регулююча функція мовлення, яка в нормі відіграє важливу роль у розвитку дитини. Названі особливості є основними чинниками недорозвитку мовлення цієї категорії дітей.

У ДІП несформовані всі операції мовленнєвої діяльності: слабкість мотивації, зниження потреби в мовленнєвому спілкуванні, грубо порушене програмування мовленнєвої діяльності, створення внутрішньої програми мовленнєвих дій, реалізація мовленнєвої програми та контроль за мовленням, порівняння отриманого результату з попереднім задумом, його відповідність мотиву та меті мовленнєвої діяльності.

У низці досліджень було доведено, що недоліки вимови та письма в дітей із ІП пов'язані з недорозвитком у них пізнавальних процесів, спрямованих на оволодіння звуковою структурою слова. Відповідно до результатів цих досліджень, стійкість порушень вимови пояснюється не мовленнєво-руховими труднощами, а дуже уповільненим введенням у мовлення звуків, що правильно артикулюються.

Необхідно констатувати той факт, що робота з розвитку мовлення ДІП є необхідним та органічним ланцюгом у системі загального корекційно-розвивального впливу.

Метою статті є визначення дієвих шляхів підготовки та перепідготовки фахівців до роботи з розвитку мовлення молодших школярів із інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28.01.2014 р. № 80 «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа)» (зі змінами, внесеними згідно з Наказом МОН України від 02.09.2016 р. № 1065) навчальні плани для учнів із помірно розумовою відсталістю складаються на основі Типових навчальних планів початкової школи для розумово відсталих дітей із навчанням українською чи російською мовою (додатки 14, 15) з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку й можливостей таких учнів. Навчання дітей із помірно розумовою відсталістю здійснюється за спеціальними навчальними програмами та (або) за індивідуальною програмою. Допускається адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів, що виявляється в зменшенні обсягу матеріалу, його спрощенні за характером і структурою.

Інваріантний складник Типових навчальних планів для спеціальних закладів загальної середньої освіти обов'язково включає години корекцій-

но-розвиткових занять, спрямованих на вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів.

Відповідно до рекомендації Міністерства освіти і науки України організаційно-методичні засади освітнього процесу в СЗСО для дітей з особливими освітніми потребами у 2018/2019 навчальному році здійснюються відповідно до прийнятого Верховною Радою України 5 вересня 2017 року Закону України «Про освіту» в межах нормативно-правового забезпечення Нової української школи, положень про спеціальну школу (школу-інтернат), навчально-реабілітаційний центр, інших актів, що регулюють забезпечення освітнього процесу в закладах дошкільної та загальної середньої освіти.

З 1 вересня 2018 року навчання учнів початкової школи спеціальних закладів починається з першого класу за програмами дванадцятирічної повної загальної середньої освіти, розробленими відповідно до Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 87.

Відповідно до Типової освітньої програми початкової освіти для навчання учнів з інтелектуальними порушеннями у СЗСО розподіл навчальних годин за темами, розділами, вибір форм і методів навчання вчитель визначає самостійно, враховуючи пізнавальні здібності й можливості учнів із ІП, конкретні умови роботи, забезпечуючи водночас досягнення корекційно-розвивальних завдань та орієнтовних очікуваних результатів, зазначених у програмі.

Розвиток мовлення належить до корекційно-розвиткової роботи з 4-х годинним тижневим навантаженням.

Робота з розвитку мовлення здійснюється у двох основних формах:

1. На спеціальних заняттях.
2. У повсякденному житті й діяльності.

Вільне спілкування відбувається в побуті, у процесі ігор, у процесі елементарної трудової та продуктивної діяльності, під час свят і розваг, під час інших навчальних предметів і занять.

На спеціальних корекційно-розвивальних заняттях із розвитку мовлення відбувається впорядкування мовленнєвого матеріалу, який діти отримують на інших уроках, під час позаурочної діяльності, у процесі вільної мовленнєвої діяльності, в ході спілкування. Заняття з розвитку мовлення проводяться відповідно до дидактичних принципів, мовленнєвий матеріал подається в певній послідовності, поступово ускладнюється й розширюється, при цьому обов'язково враховуються вік і особливості дітей.

Відповідно до Типового навчального плану початкової школи для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку із навчанням українською

мовою логокорекційна робота належить до: освітня галузь – корекційно-розвиткові заняття, навчальний предмет – розвиток мовлення, кількість годин у класах: підготовчий – 5 годин на тиждень, 1–4 класи – 4 години на тиждень.

Аналіз сучасного стану здійснення корекційно-розвивальної роботи з розвитку мовлення (діагностики, розвитку, формування та корекції мовленнєвої діяльності) молодших школярів із інтелектуальними порушеннями засвідчив існування певного кола проблем.

У ході дослідження було проведено опитування, у якому прийняло участь 120 вчителів-логопедів з 23 спеціальних закладів загальної середньої освіти: шкіл, шкіл-інтернатів, навчально-реабілітаційних центрів з 12 областей України (Київська, Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Чернігівська), у яких навчаються діти з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку. Вчителям-логопедам пропонувався опитувальний лист із запитаннями, серед яких потрібно було зазначити, яку термінологію використовують фахівці для визначення порушень мовлення в учнів із інтелектуальними порушеннями (логопедичні висновки в мовленнєвих картах на основі висновків ПМПК, логопедичного обстеження); яке методичне забезпечення навчально-корекційного процесу на місцях (назви програм, посібників, якими користуються практики); визначити форми організації навчального процесу, які поширені в корекційно-розвивальній роботі; назвати напрями роботи з розвитку мовлення, які переважають на різних вікових етапах.

За результатами опитування було з'ясовано, що залишається гострою проблема трактування порушень мовлення в обраній категорії дітей у межах сучасної логопедичної психолого-педагогічної класифікації. Виявлено, що під час складання логопедичних висновків щодо визначення порушень мовлення у молодших школярів із різним ступенем розумової відсталості 34,6% вчителів-логопедів вживають термін «системне порушення мовлення» (СПМ), при цьому тільки 43,9% фахівців зазначали ступінь тяжкості проявів порушення; 28,9% вчителів-логопедів позначають порушення мовлення у ДІП МШВ як ЗНМ різного рівня (від I до III рівня розвитку мовлення); 23,3% вчителів-логопедів вживають визначення «СПМ. ЗНМ» (з уточненням рівня мовленнєвого розвитку при ЗНМ); 10,2% фахівців визна-

чають порушення мовлення у дітей із інтелектуальними порушеннями як СНМ (тільки половина із зазначених визначають ступінь тяжкості прояву порушення); 4,8% вчителів-логопедів використовують визначення за межами сучасної психолого-педагогічної класифікації порушень мовлення: «рівень мовленнєвого розвитку відповідає рівню пізнавального розвитку дитини» або «розвиток мовлення на рівні інтелектуально-мнестичного недорозвитку». Результати опитування вчителів-логопедів щодо трактування порушень мовлення у ДІП МШВ подано на діаграмі (рис. 1).

Щодо програмового забезпечення навчально-корекційного процесу роботи з розвитку мовлення молодших школярів із інтелектуальними порушеннями було з'ясовано, що більшість фахівців у своїй роботі використовують модифіковані програми для дітей із ЗНМ (33,6%); адаптовані програми для дітей із ЗПР молодшого шкільного віку (24,6%); авторські навчальні програми, затверджені методичними об'єднаннями та педагогічними радами СЗЗСО (41,8%).

Здебільшого навчально-методичними матеріалами є матеріали до зазначених вище програм, адаптовані вчителями-логопедами для роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо стверджувати, про наявність суттєвих протиріч щодо використання відповідної логопедичної термінології, відсутності відповідного програмово-методичного забезпечення процесу формування та корекції мовленнєвої діяльності в учнів СЗЗСО. Це зумовлює необхідність здійснення аналізу актуального стану підготовки та підвищення кваліфікації фахівців до роботи з розвитку мовлення дітей із ІП молодшого шкільного віку.

Проведений аналіз навчальної документації (навчальних планів, робочих навчальних програм) у ВНЗ з підготовки студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта (Психокорекційна педагогіка), (Логопедія), (Олігофренопедагогіка.

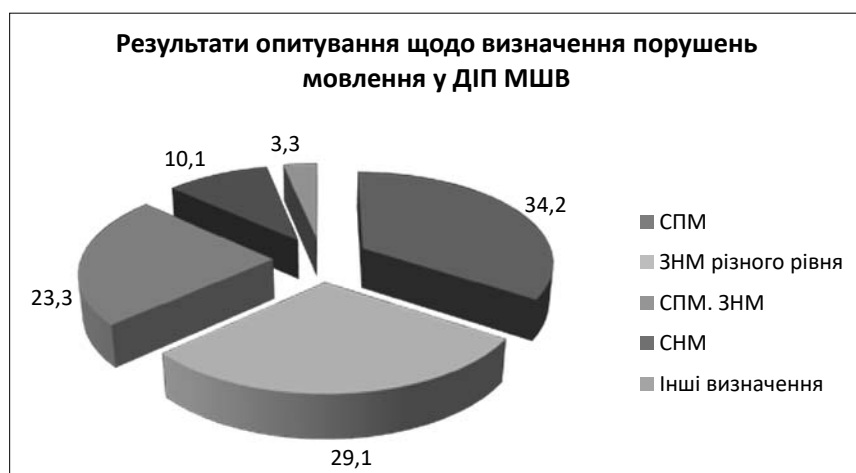

Рис. 1. Результати опитування вчителів-логопедів щодо визначення порушень мовлення у ДІП МШВ (у %)

Логопедія) на предмет виявлення дисциплін, зміст яких розкриває прикладні аспекти формування та корекції мовленнєвої діяльності дітей із інтелектуальними порушеннями, засвідчив відсутність такої навчальної дисципліни.

Аналіз навчальних дисциплін «Логопедія», «Логопедія з практикумом», «Логопедія з історією» виявив вивчення окремих питань, які переважно стосуються дизонтогенезу мовленнєвої діяльності (при різних порушеннях психофізичного розвитку), логокорекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (визначення основних напрямів здійснення корекційно-розвивальної роботи щодо формування та корекції мовленнєвої діяльності при різних порушеннях психофізичного розвитку); при цьому слід зазначити про відсутність навчальної та виробничої практики в ролі вчителя-логопеда у СЗЗСО для дітей із інтелектуальними порушеннями (різним ступенем розумової відсталості) молодшого шкільного віку.

Таким чином, вивчення відповідної документації підтвердило необхідність введення в навчальні плани циклу вибіркового дисциплін професійно-практичної підготовки майбутніх психокорекційних педагогів та логопедів відповідної дисципліни (ми пропонуємо – «Спеціальна методика розвитку мовлення») або включення окремих її модулів (розділів) до інших споріднених дисциплін.

Альтернативою є організація роботи студентської проблемної групи чи студентського наукового гуртка за цим напрямом. Підготовка студентів сприятиме не лише підвищенню професійного рівня майбутніх фахівців, а й впливатиме на результативність подальшої корекційно-розвивальної роботи з дітьми.

З огляду на досліджувану проблему у межах дослідження ми пропонуємо програму з дисципліни «СМ розвитку мовлення» (за освітнім рівнем «бакалавр») та окремих модулів з навчальної дисципліни «Методика діагностики та корекції мовленнєвої діяльності осіб із порушеннями психофізичного розвитку» (за освітнім рівнем «доктор філософії»), що затверджені на засіданні кафедри спеціальної та інклюзивної освіти СумДПУ імені А. С. Макаренка й рекомендовані до впровадження.

Зміст програми «СМ розвитку мовлення» розраховано на 2 кредити (60 годин), з яких 22 години аудиторної (10 годин – лекційних, 12 годин – практичних та семінарських занять) та 38 годин – самостійної роботи. Програма передбачає два розділи (змістові модулі): *Розділ 1.* Науково-теоретичні засади розвитку мовлення дітей із інтелектуальними порушеннями. *Розділ 2.* Спеціальна методика розвитку мовлення у дітей із інтелектуальними порушеннями.

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Спеціальна методика розвитку

мовлення» розроблена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки напрямом 016 Спеціальна освіта ОКР «бакалавр».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретичні та практичні основи спеціальної методики розвитку мовлення у дітей із інтелектуальними порушеннями.

Метою викладання навчальної дисципліни «Спеціальна методика розвитку мовлення» є ознайомлення студентів з основами спеціальної методики розвитку мовлення дітей із інтелектуальними порушеннями (розумовою відсталістю різного ступеню).

Основними завданнями *лекційного курсу* є: ознайомлення студентів з теоретичними основами мовленнєвого дизонтогенезу, зумовленого інтелектуальними порушеннями, особливостями розвитку мовлення дітей із інтелектуальними порушеннями, симптоматикою порушень мовленнєвої діяльності; методичними основами розвитку мовлення, принципами та особливостями навчання дітей з інтелектуальними порушеннями в спеціальних закладах загальної середньої освіти; висвітлення завдань, змісту та форм організації корекційно-розвивальної роботи з розвитку мовлення в початковій ланці навчання. Завданнями *практичних занять* є: практичне оволодіння організацією навчального процесу на уроках з розвитку в початкових класах спеціальних закладів загальної середньої освіти; методами та прийомами розвитку зв'язного усного та писемного мовлення в учнів із інтелектуальними порушеннями; спеціальною методикою формування та корекції мовленнєвої діяльності. Завдання *самостійної роботи* передбачають поглиблене ознайомлення та опрацювання додаткових тем, питань навчального курсу, що не увійшли до переліку основних тем; роботу з додатковою методичною літературою, ознайомлення з передовим практичним досвідом та відповідною документацією; узагальнення отриманих знань та використання їх на практиці.

Відповідно до вимог освітньо-професійної програми студенти повинні *знати*: фізіологічні та психолінгвістичні основи мови та мовлення; передумови розвитку мовлення, ознаки мовленнєвого дизонтогенезу, зумовленого інтелектуальними порушеннями; структуру порушень мовлення при інтелектуальних порушеннях; прояви, симптоматику порушень мовленнєвої діяльності у дітей із інтелектуальними порушеннями; характеристику ступенів тяжкості при системному недорозвитку мовлення; вимоги до уроків з розвитку мовлення: структуру, напрями корекційно-розвивальної роботи; прийоми та форми організації індивідуального та диференційованого підходу під час уроку; алгоритм оформлення розгорнутого конспекту уроку з розвитку мовлення; *вміти*: про-

Таблиця 1

Опис структури навчальної дисципліни «СМ розвитку мовлення»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	Усього	Лекції	Практичні	Самостійна робота
РОЗДІЛ 1. Науково-теоретичні засади розвитку мовлення дітей із інтелектуальними порушеннями				
Тема 1. Характеристика мовленнєвої діяльності дітей із інтелектуальними порушеннями	8	2	2	4
Тема 2. Системний недорозвиток мовлення при інтелектуальних порушеннях	8	2	2	4
РОЗДІЛ 2. Спеціальна методика розвитку мовлення у дітей із інтелектуальними порушеннями				
Тема 3. Диференціальна діагностика порушень мовлення при інтелектуальних порушеннях	14	2	2	10
Тема 4. Спеціальна методика формування та корекції мовленнєвої діяльності у дітей із інтелектуальними порушеннями	16	2	4	10
Тема 5. Уроки з розвитку мовлення	14	2	2	10
Усього годин	60	10	12	38

водити диференціальну діагностику порушень мовленнєвої діяльності дітей із інтелектуальними порушеннями з урахуванням ступеня розумової відсталості, віку дитини; визначати напрями корекційно-розвивальної роботи з урахуванням структури порушення мовлення, етапу логокорекційної роботи; працювати з науковою та методичною літературою; вивчати та аналізувати шкільну документацію, складати календарні плани, розгорнуті плани-конспекти уроків з розвитку мовлення; визначати тематику та формулювати завдання уроків; розробляти моделі окремих уроків та системи уроків за визначеною тематикою на різних етапах навчання; впроваджувати різні форми корекційно-розвивального навчання під час уроків з розвитку мовлення; проводити аналіз та самоаналіз уроків [2, с. 10].

Опис структури навчальної дисципліни «СМ розвитку мовлення» подано в таблиці 1.

Опис навчальної дисципліни більш докладно буде подано у наших наступних публікаціях.

Висновки і пропозиції. Аналіз навчальної документації засвідчив існування проблеми цілеспрямованої підготовки фахівців до роботи з розвитку мовлення з дітьми з інтелектуальними порушеннями як в спеціальних закладах загальної середньої освіти (школах, школах-інтернатах), так і в закладах з інклюзивною/інтегрованою формою навчання.

Реальні шляхи вирішення цієї проблеми ми вбачаємо у введенні в навчальні плани циклу вибіркових дисциплін (спеціальних методик) професійно-практичної підготовки майбутніх психокорекційних педагогів, логопедів спеціальної навчальної дисципліни (за нашою пропозицією – «Спеціальна методика розвитку мовлення») або включення окремих її розділів до інших споріднених дисциплін. Альтернативою є організація студентської проблемної групи за цим напрямом.

Список використаної літератури:

1. Боряк О.В. Інноваційні освітні технології в системі професійно-педагогічної підготовки студентів-дефектологів. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2016. Додаток 1 до Вип. 36, Том VII (67). С. 306–316.
2. Боряк О. В. Професійна підготовка вчителів-логопедів до роботи з розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. Журнал. 2015. № 4 (48). С. 9–18.
3. Про освіту: Закон України від 2017 р. № 38-39. URL: <https://zakonodavstvo.com/ukrajiny-zakony/zakon-ukrajini-pro-osvituvidomosti-verhovnoji-2017-51849.html>.

Boriak O. Training and professional development of specialists to work on the development of speech of children with intellectual inadequacy of primary school age

The article covers the question of an innovative approach to the implementation of defectology students – the future teachers-logopedists. Because of the new attitude in modern society to the formation of professional knowledge and skills of the younger generation, new approaches to investment policy in education are required. The purpose of the article is to substantiate the specifics of future teachers-logopedists professional training for work with mentally retarded children of primary school age. Due to the author's investigation the specific features of corrective work with mentally retarded children of primary school age have been determined and innovative forms of educational process in higher education establishments have been proposed, which may have the significant affect for the efficiency and effectiveness of training. In order to improve the learning process of preparing the teachers to work with mentally retarded children the author has investigated and determined the specificity of speech-corrective work's stages considering the defect structure in mental

retardation. It is noted that logopedic work in a special school has its own specifics, demanded on the peculiarities of higher nervous activity, psychological characteristics of the students, as well as the nature of symptoms, mechanisms, patterns of speech defect. Speech therapy work with children, who have intellectual violations should take into account that a defect in the structure of mental retardation primary caused by thinking impair, as well as the development of thinking processes is parallel with the development of speech. Accordingly, systematic, purposeful work on language development promotes thinking development and namely its leading processes: synthesis, analysis, which promotes activation of cognitive processes in general. Through logopedic therapy, influencing the formation of the language and speech components, following the principle «from simple to complex», the positive dynamics in the speech of mentally retarded pupils can be achieved even at the primary education level.

Key words: *special institutions of general secondary education, children with intellectual disabilities, speech development, specialists-defectologists, teachers-speech therapists, pedagogical personnel.*